

Erken Cumhuriyet Ankara'sında Bir Kamusal Mekân: Millet Bahçesi*

*A Public Sphere in the Early Republican Period Ankara: Millet Bahçesi***

Cem DEDEKARGINOĞLU

Doktora Öğrencisi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, Ankara, Türkiye
e171491@metu.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-7730-0875

DOI: 10.5505/jas.2019.47450

Öz

Makale kapsamında İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Türkiye'nin modernleşme sürecinin, mimarlık ve şehircilik alanlarındaki karşılıkları incelenmekte, Ankara Ulus Meydanı'nda bulunan Millet Bahçesi'nin (Belediye-Şehir Bahçesi) tarihçesi; kentin bu süreçte modern bir başkente evrimleşmesi özelinde yaşanan kronolojik gelişmeler ile paralellik kurularak sunulmaktadır.

1892'de demiryolunun kente ulaşması sonrasında tarihsel önemini hızlı bir biçimde yeniden kazanmaya başlayan Ankara; tarihi kent merkezi ile tren istasyonunu bağlayan yol doğrultusunda, bugün Ulus olarak bilinen bölgede, ağırlıklı olarak kamu yapılarını içerecek biçimde genişlemiştir. Ankara Millet Bahçesi bu oluşumun bir parçası olarak, 19. yüzyılın son çeyreğinde, İstasyon Caddesi ile bugün Atatürk Bulvarı olarak bilinen, kentin güneyindeki bağlara doğru giden yolun kavşağında oluşturulmuştur. Milli Mücadele döneminde bu bölgenin karar ve idare merkezi olarak gelişmesi sonucu Millet Bahçesi'nin önemi artmış ve bahçe, dönem Ankara'sının sayılı rekreasyon alanlarından biri haline gelmiştir. Cumhuriyet'in ilanından sonra "Şehir Bahçesi ve Çarşısı" adı ile yenilenen bahçenin Atatürk Bulvarı hizasında yer alan bölümüne sıra dükkânlar yapılmıştır. Zaman içerisinde değişen mekânsal pratiklerden ötürü giderek tanımsız bir hal alan bahçe-çarşı yapısının yerine, açılan mimari proje yarışması sonucu 1967-1981 yılları arasında, bugün 100. Yıl Çarşısı olarak bilinen çok katlı çarşı-işhâmı yapısı inşa edilmiştir.

Sonuç olarak, Ankara'nın Cumhuriyet'in modern başkentine dönüşmesi sürecinin tanığı olan ve bugünün egemen politik gündeminde de bir seçim vaadi olarak yeniden ortaya çıkan "Millet Bahçesi", incelenmeye değer bir kentsel mekân örneğidir.

Anahtar sözcükler: Millet Bahçesi, Şehir Çarşısı, Erken Cumhuriyet Dönemi, Cumhuriyet modernleşmesi, Kamusal mekân, Ulus Meydanı, Ankara

Abstract

Millet Bahçesi, located in Ulus Square, Ankara, is used in the article to analyze the projections of the Turkish modernization process in the fields of architecture and urbanism. The article draws an analogy with the chronological development of the city during that era. Ankara, which rapidly started to regain importance after the extension of the railroad in 1892, expanded during that period through the road which connected the railroad with the historical city, namely the modern district of Ulus, that contained public buildings. As

* Bu çalışma, ODTÜ Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Tarihi Lisansüstü Programı'nda Prof. Dr. T. Elvan Altan'ın danışmanlığında hazırlanan "Architecture of the State: The Development of Ankara İstasyon Caddesi in the Late Ottoman and Early Republican Periods" başlıklı yüksek lisans tezi kapsamında yapılan araştırmanın genişletilmesiyle oluşturulmuştur. Prof. Dr. Yalçın Memlük'ün anısına ithaf edilmiştir.

** This study is a development of the research conducted for the M.A. thesis: "Architecture of the State: The Development of Ankara İstasyon Caddesi in the Late Ottoman and Early Republican Periods", which was written under the supervision of Prof. Dr. T. Elvan Altan of Middle East Technical University, Faculty of Architecture, Graduate Program in Architectural History. It is dedicated to the memory of Prof. Dr. Yalçın Memlük.

a part of this development, Ankara Millet Bahçesi was built in the last quarter of the 19th century at the junction of the road from the station (İstasyon Caddesi), and the road that lead to the southern vineyards (Atatürk Bulvarı). Due to the development of the district as the administrative center in the period of the Turkish War of Independence, Millet Bahçesi gained prominence and became one of the few recreational areas of the city. After the proclamation of the Republic, the garden was modernized under the name of "The City Garden and Market" and rows of single-storey shops were erected on the side of the garden facing Atatürk Bulvarı. However, as the garden-market complex had become neglected and lost its relevance over time, a multi-storey shopping center and office block was built between 1967 and 1981 following an architectural project competition.

In conclusion, through the consideration of the process of transformation of Ankara from a city of the Empire to becoming the modern capital of the new Republic, it is possible to state that Millet Bahçesi has, in its relatively short lifespan, become an example of a public space worthy of examination. By doing so, one can objectively analyze the concept of "Millet Bahçesi" in today's political context in terms of an electoral pledge.

Keywords: Millet Bahçesi, City Market, Early Republican Period, Turkish modernization, Public space, Ulus Square, Ankara

Giriş

"Anımsamak: Nasıl bir şeyi onu çevreleyen her şeyle birlikte unutuyorsak anımsamak da böyledir... Bir anının ışığı, başka bir anıyı aydınlatıyor ve bu aydınlık bölge, bir leke biçiminde zamanın içine yayılıp genişliyor, bir sözcük, titreşimiyle başka bir sözcüğü harekete geçiriyor." (Tekin, 2004, s. 107).

Ankara, Ulus Meydanı'ndaki, bugün 100. Yıl Çarşısı ve İşhanı'nın bulunduğu alanda son yüzyılda büyük bir hızla değişen kamusal mekân ve yaşam pratiği; kent-doğa ilişkisinin yeniden tariflenmesi konusunda ilginç bir örnek teşkil etmektedir. Bir zamanların tozlu, kurak başkent namzedinin örnek olarak gösterilebilecek tek yeşil alanı olan bahçenin yerinin, bugün çok katlı bir ticari yapı (Şekil 1) tarafından işgal edilmiş olmasının; dahası, Ankara'yı kapsamına alan mimarlık ve kent tarihi çalışmalarında bu bahçenin çoğunlukla arka planda, belirgin olmayan bir biçimde bırakılıyor olmasının ardında yatan inkârın veya ihmalin nedenlerini anlayabilmek kolay değildir.

Halbwachs'a göre toplumsal bellek, kolektif olarak kurgulanmış bir yapıdır. Bellek içinde bulunulan kolektif yapı tarafından belirlenir, çünkü bir gerçekliği algıladığımız an, bu gerçekliğin bize temsil edilmiş biçimi, içinde bulunduğumuz toplumun onu kavrayış biçimi ve diliyle sınırlıdır. Böylece hatırlama, toplumsal bir algılama sistemini yeniden üretir ve bunun üzerinden "toplumsal bellek" olarak tarif edilen, kolektif ve kümülatif olarak ilerleyen yapıyı vücuda getirir (Halbwachs, 2018, ss. 29-31). Öte yandan, aynı birikim yapısının tersinmesinden ötürü, toplumsal belleğin kümülatif olarak gerilemesinden, bir

başka deyişle "toplumsal amnezi"den de (Halbwachs, 2018, ss. 37-38) bahsetmek mümkündür. Bu birikme ve silinme mekanizmasının en önemli izdüşümlerinden biri olarak Ankara, Ulus (Taşhan, Hakimiyet-i Milliye) Meydanı'ndaki Millet (Belediye-Şehir) Bahçesi'ne, bir kamusal mekânın dönüşüm kronolojisi üzerinden bakmak yararlı olacaktır.

Bu makalede, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne doğru dönüşüm sürecinde, Tanzimat Fermanı (1839) ile başlayan ve Atik Ebniye Nizamnameleri (1848-1849) ile sistemli bir şekilde tasarlanmaya ve uygulanmaya başlanan kent reformları bağlamında, Ankara kentinin 19. yüzyılın son ve 20. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşadığı dramatik değişim ve gelişim, Ankara Millet Bahçesi üzerinden ele alınacaktır. İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e geçişte, Ankara kentinin bir köktenci modernite projesi (Tekeli, 2009, ss. 152-171) olarak ele alınması yoluyla, bu değişimin en net olarak okunabildiği Ulus (Taşhan, Hakimiyet-i Milliye) Meydanı'ndaki Millet (Belediye, Şehir) Bahçesi'nin oluşumu, dönüşümü ve yüzyıl sonundaki yok oluşu; Ankara'nın bu dönemdeki hızlı değişimi ile paralel seyretmiş ve güncelde de kentin yaşamakta olduğu sorunların üzerinden okunabildiği bir mekân halini almıştır.

Geç Osmanlı Döneminde Anadolu Kentlerinde Kentsel Mekânın Oluşumu

1839 yılında Tanzimat Fermanı ile belirtilen reformların kent ölçeğindeki yansımaları çok kısa bir süre içinde görülmeye başlanmıştır. Bu kapsamda ilan olunan 17 Kasım 1839 tarihli belge, kentte bundan böyle dar ve çıkmaz sokaklara izin verilmemesi, ahşap yapıların

yasaklanıp kargir yapılara izin verilmesi, yol genişlikleri ve geometrilerinin belirlenmesi gibi köklü düzenlemeler öngörmektedir (Yerasimos, 1996, s. 1). Bu reformlar, bir ölçüde başta İstanbul olmak üzere kentlerin çağdaşlaştırılmasına yönelik bir niyet içeriyorsa da, devlet otoritesinin, yapılı çevre üzerinden özellikle taşrada yeniden tesis edilebilmesi üzerine de kurgulanmıştır (Yerasimos, 1996, s. 6).

Değişimlerin gereği olarak yangın alanlarının yeniden planlanması, yolların genişletilmesi ve yeni yolların açılması sırasında ortaya çıkan istimlak ve inşaatlar, gösterişli binaların yaptırılması, şehri imar ederek güzelleştirme isteği gibi kurallar yazılı hükümlere bağlanmıştır (Denel, 2000, s.130). 1848 tarihinde ilk Osmanlı imar mevzuatı olarak betimlenebilecek "I. Ebniye Nizamnamesi" ve "Ebniye Beyannamesi" ile 1849 tarihinde "II. Ebniye Nizamnamesi" kabul edilmiştir ve yapılar arası yükseklik ve çekme mesafeleri gibi ilişkiler, dini ve beşeri farklılıklardan ötürü oluşan imtiyazlar kaldırılarak hükme bağlanmıştır (Çetin, 2012, s.91). Ayrıca yetkileri tek bir kuruma bağlamak adına Nafia Nezareti kurulmuş ve imar uygulamalarından sorumlu kılınmıştır (Özcan, 2006, ss.158-159). Bu bağlamda özellikle taşra özelinde eski merkezlerden ayrılarak, demiryolu, ve benzeri altyapı yatırımlarının yapıldığı yerleri kentlerin yeni gelişme alanları olarak öngörmek mümkün olmuştur (Tekeli, 2010, s.108). Bunun dışında, ilk olarak İstanbul'da başla-

mak üzere, kentlerin yönetimi ve denetimi 1854 yılında Şehremaneti Dairesi ve Şehir Meclisi kurulmuş, nihayet 1877 tarihli "Vilayet ve Belediye Kanunu" ile yerel bürokratik örgütlenme son halini almıştır (Aktüre, 1979, ss. 94-95).

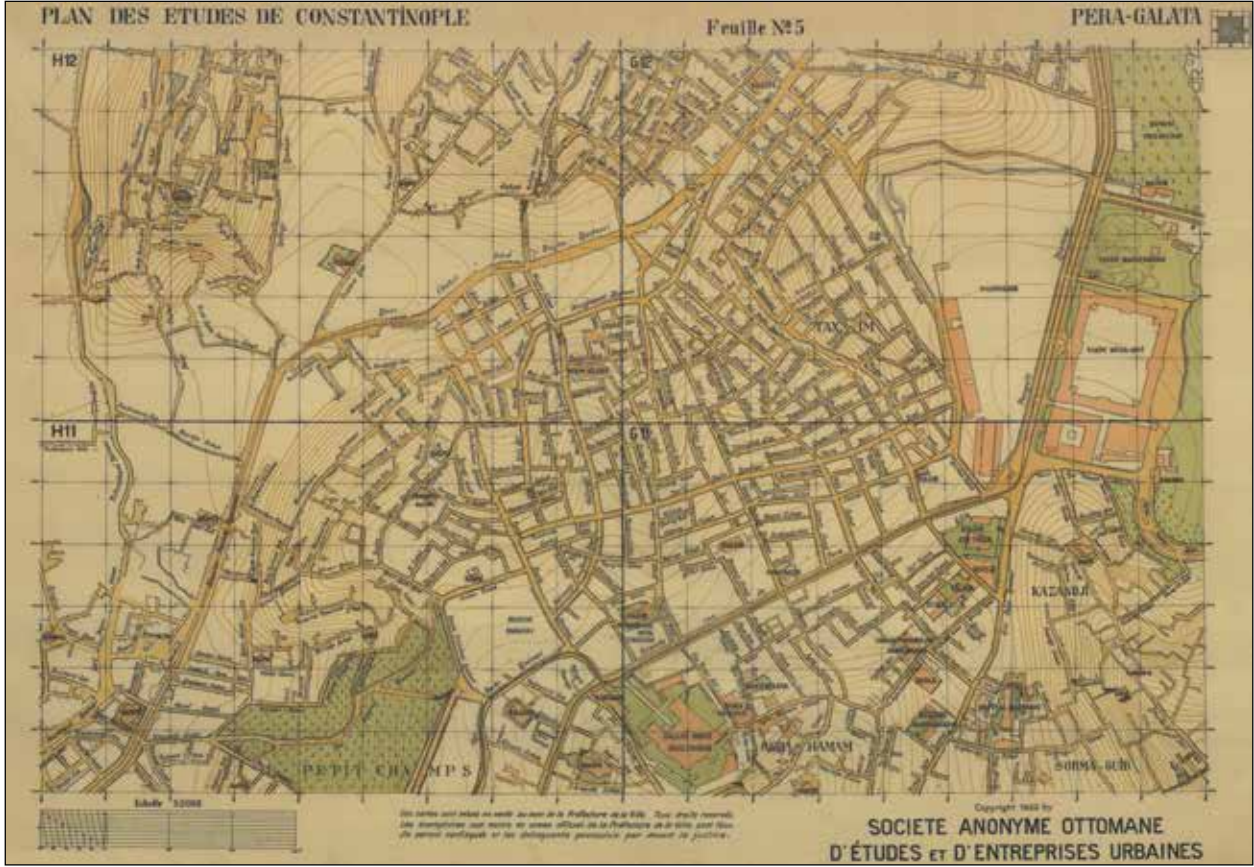
Uygulamaya kentlerde mülki ve askeri yönetimin mekânsal olarak yeniden örgütlenmesi ve imarı ile başlayan bu reform süreci, kentlerde bir hükümet bölgesi-meydanı etrafında sıralanan hükümet konağı, postane, hapisane, defterdarlık, saat kulesi, gibi tip yapıların birbiri ardına inşasına yol açmıştır¹ (Aktüre, 1979, ss. 108-109). Ayrıca, özellikle muhacirlerin iskânı ve yangın yerlerinin ıslahı için yerleşim yerlerinin düzenlenmesi ve yeni yerleşim yerlerinin açılması; bu yerlere, ilgili nizam-namelere uyacak biçimde, birbirini dar kesen sokaklar (ızgara plan) üzerinden bir yerleşim örüntüsü kurulması yine 19. yüzyıldaki önemli mekânsal faaliyetlerdendir (Aktüre, 1985, s. 898).

Bu durumun kamusal mekânlar özelindeki uzantıları da çok yakın bir zamanda görülmeye başlanmıştır. Bu bağlamda, 1869 yılında yapımı tamamlanan ve bugün yerinde Taksim Gezi Parkı'nın bulunduğu Taksim Bahçesi ve hemen ardından inşa edilen Tepebaşı Bahçesi (Şekil 2), Beaux-Arts ekolünün katı geometrik tasarım ilkelerine uyularak yapılan düzenlemeleri ve kadın-erkek birlikte kullanılıyor olmaları ile çağdaş kamusalı-

Şekil 1. Ulus 100. Yıl Çarşısı.
Fotoğraf: Cem Dedekargınoğlu, 2019.

1 Bu süreci Anadolu kentlerindeki hükümet konakları üzerinden ayrıntılı bir biçimde değerlendiren bir çalışma için bkz.: Avcı, 2017.

Şekil 2. 1922 Alman Mavileri (Deutsch Syndikat für Staebaliche Arbeiten) haritalarında Taksim ve Tepebaşı bahçeleri.
Kaynak: Dağdelen, 2017.

ğin erken örneklerinden ikisidir (Çelik, 1998, s. 57). Bu anlamda Anadolu kentlerinin hükümet bölgesi-meydanı yakınında, yine 19. yüzyıldan itibaren görmeye başlamış olduğumuz bir tipoloji olan Millet Bahçesi'nin isminin nereden geldiğine dair kabul gören en yaygın görüş; 19. yüzyıl ortasından itibaren reform çalışmalarıyla beraber kamusal mekânın kullanımında, Müslüman-Gayrimüslim ayrımının ortadan kaldırıldığını göstermek ve dine dayalı "millet"ler sisteminden uzaklaşarak bir Osmanlı milleti oluşturulması çabasını vurgulamak amacıyla bu şekilde isimlendirildiğine yöneliktir (Memlük, 2017). Fransa'daki halk bahçelerinden esinlenilerek yapılan Millet Bahçeleri'nde, toplumun Osmanlı değerlerine göre kontrol edilmesi ve sosyalleştirilmesi hedeflen-

miştir (Çelik, 2018, s. 336). Bu bağlamda, özellikle II. Meşrutiyet'ten itibaren, daha önceleri bulunduğu konunun adı ile anılan kimi bahçe ve mesire yerlerinin; "millet", "hürriyet" gibi ön adlar almaya başlamasının rastlantısal olmadığı belirtilmiştir (Gürkaş, 2009, s.178).

Geç Osmanlı ve Millî Mücadele Döneminde Millet Bahçesi

Ankara için 19. yüzyılı tam bir felaketler çağı olarak adlandırmak mümkündür. Ankara'ya özgü olan keçinin kılından yapılan "sof"un üretimi ve ticareti, yoğun çalışmalar sonucu, İngilizlerin eline geçmiş ve kent en önemli ekonomik gücünü kaybetmiştir.² Ayrıca İmparatorluğun bağlı olduğu ikili anlaşmalardan ötürü yabancı tüccarlara

2 Güncel bir yayın ve sergi çalışması üzerinden Ankara ve çevresinde "Sof"un tarihsel öyküsü konusunda ayrıntılı bilgi için bkz.: Yenişehirlioğlu, ve Cerçioğlu Yücel, 2018.

iç pazarını açmış olmasından kaynaklı, özellikle iplik ve kumaş işi ile iştiğal eden yerli tüccar ve üretici, bütün imparatorluk sathında olduğu gibi Ankara'da da ciddi bir zorluk içerisine düşmüştür.³ Örnek olarak 1827 yılında, yani 1838'de İngiltere ile Serbest Ticaret Antlaşması'nın imzalanmasından on bir yıl önce 546 olan sof dokuma tezgâhı sayısı, 1892 yılında kent merkezinde ve mücavir alanda 1-2 adete kadar düşmüş (Aktüre, 1979, s.122), Ankara önce sof üretimi, sonra hammadde ihracı alanlarında,⁴ yüzyıl sonuna doğru İngilizlere karşı etkinliğini yitirmiştir (Aydın, Emiroğlu, Türkoğlu ve Özsoy, 2005, s. 219). 1861'de Ankara'ya gelen Fransız arkeolog ve seyyah G. Perrot bu konu hakkındaki izlenimlerini şu şekilde ifade etmiştir:

Ankara pazarında İsviçre ve İngiltere'den gelip Anadolu'nun her tarafına dağılan çeşitli basma ve patiska dokumalar, ucuz oldukları için büyük ilgi görmektedirler. Bu dokuma akını nedeniyle ulusal üretim her gün azalıyor. (...) Bir yandan düşük gümrük resmi uygulamaları ile gümrük kapıları yabancılarla açılırken, diğer yandan ulusal endüstri ağır vergi yükü altında eziliyor, her yıl çalışan tezgâhların sayısı azalıyor... (Aktüre, 1979, s. 125).

Ekonomide yaşanan değişim haricinde Ankara'nın yüzyıl boyunca yaşadığı doğal afetler ve kıtlıklar, kent nüfusunu hızla azaltmış ve yer yer toplumsal kargaşalara da zemin hazırlamıştır. *Ateş-i Samansuz Kuraklık* olarak da adı geçen 1845-1846 kıtlığında, eyalet genelinde Müslüman nüfustan 6000 kişinin hayatını kaybettiği, sağ kalanların önemli bir bölümünün ise çevre illere kaçtığı, döneme dair kaynaklarda belirtilmiştir (Aydın ve diğ., 2005, s. 226). 1872 yılından itibaren başlayan ve Anadolu'nun önemli bir bölümünü etkileyen kuraklık, 1873-1874 kışındaki olumsuz hava koşulları sonucu yerleşim yerlerine ulaşan yolların kapanması ile birlikte Ankara ve çevresinde büyük bir kıtlığın daha oluşmasına neden olmuş, çevre köylerdeki nüfus, yiyecek bulmak için Ankara kent merkezine göç etmek zorunda kalmıştır (Eyice, 1971, ss.

86-87). Yaklaşık 18.000 kişinin hayatını kaybettiği belirtilen kıtlık sonrası (Özkan, 2014, s. 19) çeşitli uluslararası yardım kampanyaları açılmış, merkezi hükümetin zayıf önlemleri felaketin boyutunun büyümesini önleyememiştir (Aydın ve diğ., 2005, s. 227). 1880 yılında yaşanan ve ağır zirai zararlar sonuçlanan çekirge istilası (Özkan, 2014, ss. 19-20); 1881'de kentin Yukarıyüz bölgesinde çıkan yangında, bugün Anadolu Medeniyetleri Müzesi olarak kullanılmakta olan Mahmut Paşa Bedesteni'nin çatısının çökmesi sonrası kullanılamaz hale gelmesi (Ayhan-Koçyiğit, 2018, ss. 160-161) ve 1887 yılında az zararlarla atlatılan bir başka kuraklığın yaşanması (Aydın ve diğ., 2005, s. 228) sonucunda Ankara'nın, maddi ve manevi zor duruma düştüğü açıkça ortaya çıkmıştır.

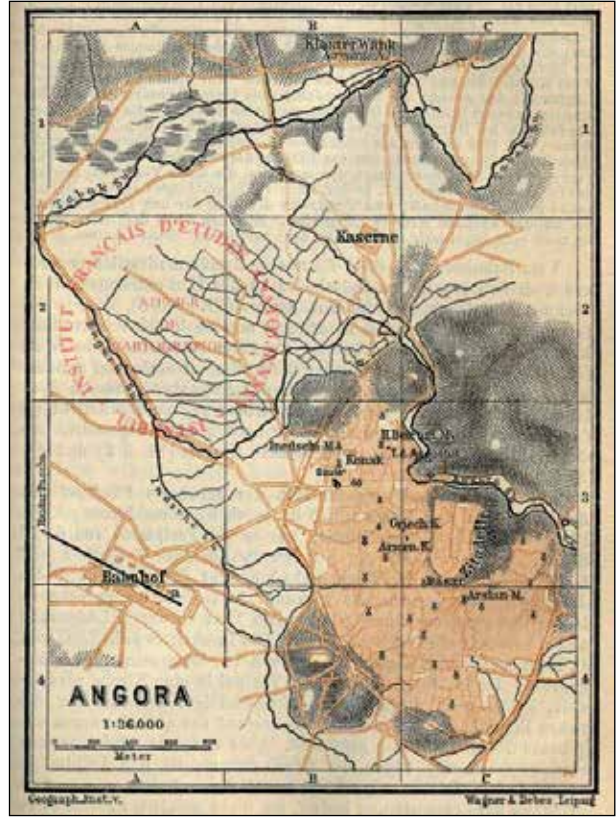
Bütün bu nedenlerden ötürü, demiryolunun 1892 yılında Ankara'ya ulaşmasını Ankara için, neredeyse yerel bir bayram olarak kutlanacak ölçüde (Ortaylı, 1993, s. 85) önemli bir dönüm noktası olarak görmek yanlış olmayacaktır (Şekil 3). İstasyon ve çevresindeki yüklemepolama alanları Ankara'nın geleneksel "Aşağıyüz-Yukarıyüz" ikiliğine sıkışmış olan kent dokusunun batıya ve güneye yayılımı için önemli bir çekim alanı oluşturmuştur (Şekil 4) (Avcı, 2017, s. 122). Demiryolunun Ankara'ya ulaşmasından sonra, kentteki dükkân ve mağaza sayısının artışı dikkat çekmektedir. İlk olarak 1893'de Bank-ı Osmani-i Şahane (Osmanlı Bankası) bir şube açmıştır, ancak banka şubesinin bankacılık ve kredilendirme faaliyetinden ziyade, demiryolu ve aşar gelirlerinin tahsilatı için kurulmuş olduğu düşünülmektedir (Ortaylı, 1993, s. 91). 1895-1902 yılları arasında, 7 yıl gibi kısa bir sürede, kentte 200'den fazla büyük mağaza ve bir büyük hanın (Hotel d'Angora - Taşhan) açılmış olması (Şekil 5), bu kesimin hızlı bir gelişme içinde bulunduğunu göstermektedir (Aktüre, 1979, s.127). Bu bağlamda kentte Vilayet Meydanı ile İstasyon'u birbirine bağlayan İstasyon Caddesi gittikçe önem kazanacak, bu caddenin Karaoğlan Çarşısı ile kesiştiği noktada yer alan Taşhan'ın önündeki alan zaman içinde bir meydan özelliği kazanmaya başlayacaktır.

3 İmparatorluk bu açmazdan, imtiyazlarla iç bölgelerden kıylara doğru inşa ettiği demiryolu hatları, yenilenen ticaret yolları ve kıyı şehirlerindeki limanların büyütülmesiyle, ağırlıklı olarak tarımsal hammadde ihracatı yoluyla kurtulmayı hedeflemiştir. Daha fazla bilgi için bkz.: Pamuk, 1994, ss. 15-38.

4 İlk olarak 1838 yılında İngiltere ile imzalanan serbest ticaret antlaşması sonrası uygulanan vergi indirimleri sonucu Ankara, hazır ürün olarak dokumayı ithal etmeye başlamışsa da sof üretimi için tek elverişli yöre olmasından ötürü hammadde ihracına devam etmiştir. Ancak, İngilizlerin 1870'lerde Güney Afrika'nın Kap bölgesinde Ankara Keçisi yetiştirmeyi başarmaları sonucu bu üstünlük de yitirilmiştir (Georgeon, 1996, s. 106).

Şekil 3. 1892 yılından, Ankara'ya demiryolunun ulaşmasını kapağa taşıyan bir Servet-i funun nüshası.
Kaynak: Christensen, 2017.

Şekil 4. 1903 Wagner & Debes Ankara Haritası.
Kaynak: Christensen, 2017.

Şekil 5. Taşhan.
Kaynak: Weinberg, 1928.

Şekil 6. Bankalar Caddesi ve İstasyon Caddesi'nin kesiştiği köşede Millet Bahçesi'nin girişi görülüyor, 1924.

Kaynak: VEKAM Kütüphanesi ve Arşivi, Envanter No: 0923.

Bu bölgede, eski bir mezarlık üzerine kurulu olduğu bilinen Millet Bahçesi'nin hangi dönemde yapımına başlandığı tam olarak bilinmemektedir (Şekil 6). İlk olarak Ankara Vilayet Gazetesi'nin 1886 yılına ait bir sayısında (Tuğluca, 2003, s. 67) memleket bahçesinin tesisi için yer keşfi yapıldığı ve şehrin önde gelen memur kesiminden 11.200 lira para toplandığı belirtilmiştir. Aynı gazetenin 1895 yılına tarihlenen bir sayısında ise bölgede ağaçlandırma çalışması yapıldığı ifade edilmiştir. ("Ziraat Mektebi", 1312 [1895], s. 1).⁵ Yine de, bahçe hakkında en net bilgi, ilk olarak 1325/[1907] Ankara Vilayet Salnamesi'nde (Emiroğlu (çev.), 1995) Kızılbey Vakfisi'ne bağlı olarak adının geçmesinden kaynaklı belirtilebilmektedir. O dönem içerisinde dönemin valisi Dr. Reşit Bey'in buyruğuyla, bölgede bulunan kent mezarlığı (Şekil 7A ve 7B) halk sağlığı nedeniyle oradan taşınmış ve alan Ziraat Mektebi'nde yetiştirilen numune akasya fidanları ile ağaçlandırılmıştır. Ortasındaki küçük havuzu ile birlikte bir "tenezzüh sahası" haline getirilen bahçenin çevresi duvarlarla ve parmaklıklarla çevrilmiş ve kerosen lambalarıyla aydınlatılmıştır (Ayhan-Koçyiğit, 2018, s. 80).

Bahçenin Mekteb-i Sanayi (Atatürk) Bulvarı hizasında, yapım tarihi bilinmeyen bir ahşap yapı bulunduğu

bilinmektedir (Şekil 8). Dönemin haritalarında "Tiyatro Binası" adı ile belirtilen bu yapının (Şekil 9) basit bir lokanta olarak da kullanıldığı söylenmektedir (Memlük, 2017). Örneğin, Millet Bahçesi'ni ve bahsi geçen yapıyı, *Mukaddes Ankara'dan Mektuplar* adlı yapıtında Kadriye Hüseyin (1999, ss. 41-42) şu şekilde anlatmaktadır:

Meclis binasının karşısında bakımsız kalmasına rağmen eski dinlendirici özelliğini muhafaza eden Millet Bahçesi bulunmaktadır. Burası herkes için buluşma yeridir. Çünkü çiçeklerle bezenmiş olan bu üçgenin ortasında lokanta ve kahve olan bir bina bulunmaktadır. Alkollü içkiler bütün Anadolu'da keskin olarak yasaklanmış olduğundan burada yalnız soğuk meşrubat ile yaz-kış olan çaydan başka bir şey içilmemektedir.

Dönemin önemli ozanlarından Ceyhun Atuf Kansu ise bölgeyi şöyle tarif etmektedir:

Taşhan o zamanki Ankara'nın en canlı yeriydi. Şimdiki Atatürk anıtının karşısında, bir taş yapı vardı; bu yapı sonradan ilk Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne barınak oldu. Bu taş yapının karşısında, yaprak dökmüş olan dört-beş akasyasıyla Millet Bahçesi dedikleri hem park hem kahve olan bir bahçe

⁵ Bu bahçelerden 1886'da belirtilmiş olanı bugün Birinci Meclis'in olduğu yerde (Dondurma Tepe), 1895'te belirtilmiş olanı ise İstasyon çevresindeki "Beylik" isimli arazi olduğu çıkarımı yapılmaktadır (Aydn ve diğ., 2005, s. 255).

Şekil 7A ve 7B. 1901-1905 arası Taşhan mevkiinden Ankara görünümü. Millet Bahçesi'nin yerinde Şehir Mezarlığı mevcut, 1901-1905.

Kaynak: VEKAM Kütüphanesi ve Arşivi, Envanter No: 0113.01 ve 0113.02.

vardı. Bu bahçe ile Meclisin arasından bir toprak yol, Ankara istasyonuna uzanırdı (Akgün, 1996, s.128).

Ankara'nın 1920 yılından itibaren Milli Mücadele'nin karar alma merkezi olarak işlevlenmesi, bu kapsamda Taşhan Meydanı'na bakan yapılardan İttihat ve Terakki Cemiyeti Kulüp Binası'nın Büyük Millet Meclisi olarak kullanılmaya başlanması, karşısında yer alan Millet Bahçesi'nin kullanımını da çeşitlendirecektir. Bahçe (Şekil 10), başta Gazi Mustafa Kemal Paşa olmak üzere dönemin önde gelen simalarının, yoğun parlamento ve hükümet programları arasında durup soluklandığı ve kendi aralarında sohbet ettikleri, önemli günlerde ordu bandosunun Ankaralıları için konserler düzenlediği ve hükümet üyelerinin önemli misafirleri şerefine yemekler düzenledikleri bir yer halini almıştır. (Şimşir, 2008, s.188). Bunun dışında tiyatro binasında Azm-i

Millî örgütlenmesi tarafından oyunlar sahnelenmiş ve bu binada Ahmet Hilmi Bey, Ankara'nın ilk tiyatro ve sinema salonunu açmıştır (Tonga, 2014, s.198). Türk işlemleriyle süslü olan bu salonun 1929'da bir yangın sonucu yok olduğu belirtilmektedir (Aydın ve diğ., 2005, s. 478).

Tabii ki son derece yetersiz koşullara sahip olan bu çevrenin, herkesi memnun ettiğini söylemek mümkün değildir. Örneğin, dönemin milletvekillerinden yazar Falih Rıfkı Atay (2009) bu durumu şöyle ifade etmiştir:

Ankara susuzdu. Ağaçsızdı. Kuru ve yabani idi. Fakat Büyük Millet Meclisi orada kurulmuş, orada toplanmış, bütün savaş oradan idare edilmişti. (...) Meclis'ten çıktığımız vakit hemen kapı önüne eski bir idare amirinin dikmiş olduğu çamı göstererek:

Şekil 8. “Ankara'nın Memleket Bahçesi ve Kahvesi, 1880-1900” (İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Yıldız Sarayı Fotoğraf Arşivi).
Kaynak: Kavas, 2014.

Şekil 9. 1924 Ankara haritasında Belediye Bahçesi ve çevresi.
Kaynak: Günel ve Kılçı, 2015.

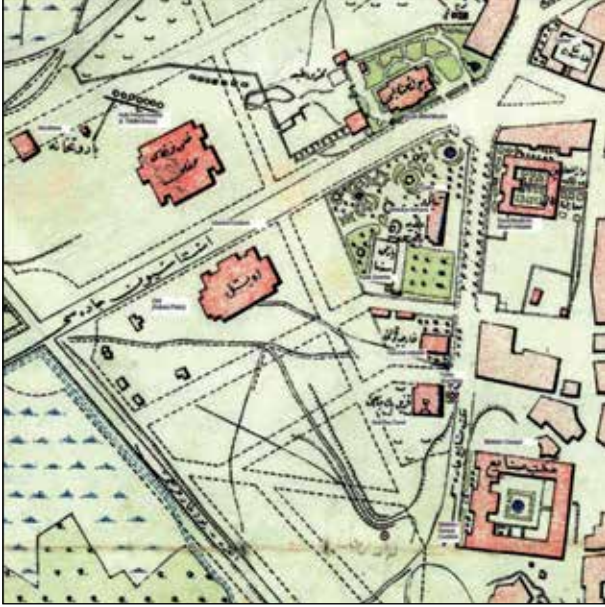
- Bakınız ağaç da pek iyi yetişiyor, diyorduk (s. 412). Belediye bahçesinin cılız akasyaları altında cadde-nin tozunu dumanını teneffüs ederek bunaldığımız günlerde:
- Mustafa Kemal de devlet merkezi yapacak başka yer bulamadı mı? diye içlenirdik (s. 600).

Öte yandan, Altan-Ergut'un (1999, s.118) da belirttiği gibi, Ankara'nın başkent olarak ilanını sadece bir lojistik karar olarak almaktan öte, ulus-devletin yeni mekânsal kararlarının dikte edileceği ve imparatorluktan kalan bütün yönetsel bakıyelerin reddedileceği bir süreç olarak almak dönemin koşullarını anlamak açısından daha

yararlı olacaktır. Nitekim Cumhuriyet'in ilanından çok önce başlatılan başkentlik tartışması, 13 Ekim 1923'de Ankara'nın karar merkezi (makarr-ı idare)⁶ olarak ilan edilmesiyle yalnızca son bulmakla kalmayacak, aynı zamanda yeni devletin köktenci modernite projesine giden yolu takip etmekte kararlı olduğunu göstermesine neden olacaktır (Tekeli, 2009, ss.152-155).

Bu dönem için, Bayraktar'ın (2013, s.21) kurguladığı anlatıdan hareketle, Ulus'u bürokratik ve politik bir merkez olarak ele almak mümkündür. Bölgedeki kültürel, finansal ve ticari dokunun daha ağırlıklı hale gelmesi için ise 1930'lu yılları beklemek gerekecektir.

6 Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce 13 Ekim 1923'de kabul edilen 27 numaralı karar ile ilan olunan, “Ankara şehrinde makarr-ı idâre oluşturulması.” başlığı ile yapılan tanım ve başkentlik kararı arasındaki farkı belirginleştirmek için, bkz.: Kaynar, 2017.

Şekil 10. 1920'li yıllardan Hakimiyet-i Milliye Meydanı ve Millet Bahçesi.

Kaynak: VEKAM Kütüphanesi ve Arşivi,
Envanter No: 1312.

Erken Cumhuriyet Döneminde Şehir (Belediye) Çarşısı ve Bahçesi

Cumhuriyet'in ilanından sonra Ankara'da yoğun bir imar faaliyeti başlamıştır. Bu kapsamda İstanbul Şehremaneti modeli transfer edilerek 16.02.1924 gün ve 417 sayılı yasa ile Ankara Şehremaneti kurulmuştur (Tankut, 1993, s. 49). İmar çalışmaları ise ilk olarak Taşhan Meydanı (Şekil 11) merkezli başlatılmış, bu kapsamda meydan parke taşı ile kaplatılarak tozun ve çamurun engellenmesi hedeflenmiştir (Akgün, 1996, s. 166). Aynı yıl *Yeni Gün* gazetesinin girişimleriyle Zafer Abidesi'nin tasarımı için uluslararası bir yarışma düzenlenmiştir. "Milli Mücadele'nin ruhunu ifade eden" (*Yeni Gün'ün teşebbüsüyle...*, 1924, ss. 1-3) bir heykel ve kompozisyonun beklendiği yarışmada seçici kurul tarafından hiçbir eser ödüle layık görülmemiş;⁷ Avusturyalı heykeltıraş Heinrich Krippel'in at üzerinde asker kıyafetiyle Gazi Mustafa Kemal'i bir kompozisyon içinde tasvir ettiği heykeli, 1927 yılında tamamlanarak Karaoğlan Caddesi girişine yerleştirilmiştir (Şekil 12). Mevki olarak İstasyon

Caddesi'nin izi üzerinden, Lörcher Planı'nda belirtildiği biçimi ile (Cengizkan, 2004, ss. 70-73) Ankara'nın gelecekteki muhtemel kentsel yayılma alanına tepeden bakan heykelin, mevcut yapılarla ve bahçeyle kurduğu ilişki önemlidir. Heykel için katılımcılara verilen belgeler arasında yer alan vaziyet planında bahçenin ve heykelin karşılıklı konumları, bu durumu açıkça göstermektedir (Şekil 13).

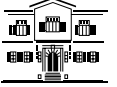
Bu bağlamda, Millet Bahçesi özelinde Cumhuriyet döneminin peyzaj anlayışının Geç Osmanlı dönemindekinden farkını vurgulamak gereklidir. *Belediyeler Dergisi*'nin bir sayısında "Uraylar'da Spor/Halk Oyun Parkları" başlıklı yazıda belediyelerin yeni parklarının halkçı anlayışa ve yeni toplum düzenine uygun bir biçimde tasarlanması gerektiği yönünde çıkan yazı, dönemin kamusal mekân tartışmalarını özetler niteliktedir (Gürkaş, 2009, s. 184'te aktarıldığı gibi). Bu durum Gençlik Parkı'nın yapım ve tasarım sürecinde, gerek kentsel makroform gerek gündelik yaşam pratiklerindeki değişim üzerinden açıkça gözlemlenebilecektir.⁸

Daha çok İstanbul-Ankara arasında tartışılan bu eski-yeni ayrımına en çarpıcı katkı, dönemin ünlü fıkra yazarı ve politikacısı Falih Rıfkı Atay'dan gelmiştir. 1925 yılında *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinde kaleme aldığı "Ankara-İstanbul" başlıklı yazısında Ankara Millet Bahçesi'ni İstanbul'da Tepebaşı Bahçesi ile kıyaslayarak Ankara'yı İstanbul'a kıyasla renksiz ve tozlu bulanları eleştirmiş, bugün Ankara'dan sıkılanların bir yıl sonra İstanbul'dan daha renkli bir çevre bulacaklarını iddia etmiştir (Tonga, 2014, s. 197).

Prof. Hermann Jansen'in Ankara İmar Planı önerisinin 1929 yılında yarışma jürisi tarafından kabul edilmesi (Tankut, 1993, s. 78) ve 1929 yılından itibaren Ankara Müdürlüğü'nün faaliyetlerine başlamasıyla birlikte (Tankut, 1993, s. 94) kuzey-güney aksı kentin yeni gelişme düzlemi olarak belirlenmiştir. Bu durum sonucunda kentin gelişiminde görülen dramatik kırılmanın (Kezer, 2015, ss. 36-44) en açık şekilde okunabildiği yerlerden biri olan, adı artık Millet Meydanı olarak belirtilmeye başlanan Hakimiyet-i Milliye (Ulus) Meydanı'nı, bugün Çankaya'dan Ulus Meydanı'na bir bütün olarak Atatürk Bulvarı olarak anılan Mekteb-i Sanayi (Bankalar) Caddesi'ni ve bu bütünlüğün ayrılmaz bir parçası olan

7 Mezkur yarışmada beğeni kazanan Mukbil Kemal Taş'ın önerisi ile Krippel'in uygulanan kompozisyonu arasındaki ikonografik benzerlikler için bkz.: A. Cengizkan ve N.M. Cengizkan, 2019, ss.471-472.

8 Bu konuda yapılmış ayrıntılı bir değerlendirme için bkz.: Uludağ, 2010.

Şekil 11. Hakimiyet-i Milliye Meydanı parke taşı kaplanıyor, 1925.
Kaynak: VEKAM Kütüphanesi ve Arşivi,
Envanter No: 0010.

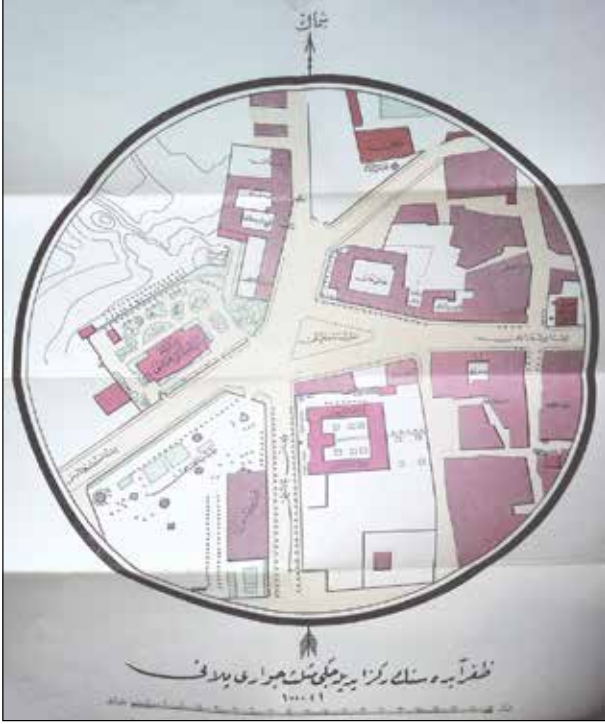
Şekil 12. Tamamlanmak üzereyken Zafer Anıtı, 1927.
Kaynak: VEKAM Kütüphanesi ve Arşivi, Envanter No: 0114.

Millet Bahçesi'ni anmak yerinde olacaktır. Bahçe'yi iki tarafından sınırlayan İstasyon Caddesi ve Atatürk Bulvarı genişletilmiş, bu kapsamda bahçe sınırları ve Ulus Meydanı yeniden tariflenerek bahçede kapsamlı bir yeniden yapılanma süreci başlamıştır. Bu sürecin doğal sonuçlarından birisinin Ulus'taki ticari dokunun, Bankalar Caddesi ve Hakimiyet-i Milliye Meydanı çevresi ağırlıklı olmak üzere belirginleşmeye başlaması

olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır (Altan-Ergut, 2005, s. 29).

Bu zaman zarfında kimi yayınlarda "Belediye Bahçesi" ("Belediye Bahçesi, 1929, s. 3) veya "Yeni Bahçe" olarak da adlandırılan bahçenin dönüşümünü dönemin gazetelerinde yer alan Ankara haberlerinden takip etmek mümkündür. Örneğin, 07.09.1929 tarihli *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinde yer alan "Halk Sayıfası"

9 Burada "Yeni Bahçe" isminde tarif edilen "yeni"nin bahçenin niteliğine veya adına tekabül edip etmediği konusu eldeki veriler ışığında tartışmaya açıktır. Bununla birlikte; o dönem Ankara'da kamuya açılmış olan bir başka kamusal mekân olan, Maliye Vekaleti'nin Çankırı Caddesi tarafına bakan yamacında düzenlenen alanın da "Yeni Bahçe" olarak tarif edilmiş olması ("Maliye bahçesi, Mermerden bir heykel yapılıyor", 1929, s. 3), bu sözcüğün niteleme amacıyla kullanıldığı savını güçlendirmektedir (y.n.).

Şekil 13. 1924 yılı Hakimiyet-i Milliye Meydanı vaziyet planı (Zafer abidesinin rektörüne dönük müselles civarı planı).
Kaynak: Yeni Gün'ün teşebbüsüyle, 1924.

köşesindeki kısa haberlerden birinde, bahçeyi çevreleyen yolların genişletilmesi “ameliyat” olarak betimlenerek, ortaya çıkacak durumun “ferah, temiz ve medeni bir şey” olacağı ifade edilmiştir. (“Yollar ve meydanlar”, 1929, s. 4) Bundan üç gün sonra, aynı gazetenin 10.09.1929 tarihli nüshasının 2. sayfasında yer alan makalede bu durum daha da ayrıntılı bir biçimde belirtilmiştir:¹⁰

Bir haftadır, Bankalar Caddesi ile İstasyon Caddesi arasına tesadüf eden toprak parçasını, kazmanın keskin ağızı, merhametsizce kesip düzeltiyor. Bir hastane ameliyatını hatırlatan bu faaliyet, şehrin göğdesini gangren olmuş parçalardan kurtarmak için her yerde nasıl hareket edileceğini göstermektedir.

Halk Fırkası gibi kudretli bir mal sahibinin mülküne bile, imar kazması taarruz etmekten çekinmemiş, muhafaza duvarının öte tarafına geçmiştir. Biraz daha aşağıda, Ankara Palas'ın (ki, Evkaf idaresine aittir.)

muhafaza duvarı yıkılmış ve bir parçası tamamile alınan Yeni bahçe ile bir hizada kılınmıştır. Beride, orta muallim mektebi binasına kadar, cadde hizasını gösteren duvarın ucu, neşter ağız gibi dayanmış: “Seni işte, buradan keseceğim...” demektedir.

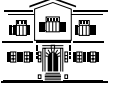
Kısmen hâlâ bir toprak yığından ibaret olan yenileşkili ve melez Ankara'dan JANSEN in tasavvurunu nasıl hakikat ve hayat abidesi haline getirileceğini anlamak isteyenler, göz önünde ve arılarını hatırlatan bir faaliyetle yapılan bu tecrübeye baksınlar (Belge, 1929, s.2).¹¹

Sonraki aylarda yayımlanan haberlerden Yeni Bahçe'nin yerine Şehremaneti tarafından yaptırılmış olan Millet Bahçesi'nin 15 Nisan'da (1930) açıldığını (“Millet Bahçesi”, 1930, s. 2) görmekteyiz. Bu devirde bahçenin bir işletmeciye verilmek üzere müzayedeye konulduğu ilan edilmiş olsa da (“Ankara Vilayetinden”, 1931, s. 3), sonraları bundan vazgeçilmiş ve bahçenin Bankalar Caddesi (Atatürk Bulvarı) hizasına bakan tarafına, tiyatro binasının izini takip edecek biçimde yapılan eklemeler ile tek katlı yirmi adet dükkân inşa edilmesine karar verilmiştir. (“Vilayetin yeni yapacağı dükkânlar”, 1931, s. 4). Yine bu kapsamda inşa edilmiş olan umumi tuvalet de “idareî hususiyeye akar olmak” üzere açık eksiltme (münakasa) yoluyla ihaleye konulmuştur (“Ankara Valiliğinden”, 1931, s. 6). İnşa edilen dükkânlar (Şekil 14) 1933 yılında kiralanmaya başlanmış, bahçe bu tarihten itibaren dükkânlar ile birlikte “Şehir (Belediye) Çarşısı ve Bahçesi” olarak anılmaya başlanmıştır (Dinçer, 2014, ss. 58-59). Bu dükkânlar (Şekil 15, 16) arasında ünlü Akba Kitabevi, Karpiç Lokantası, Uğrak Lokantası, Fresko Lokantası, Çiçekçi Sabuncakıs, Şekerci Hacı Bekir ve Şekerci Osman Nuri Uzun gibi dönemin önemli nirengi noktaları da vardır (Tanyer, 2013, s. 116). Bahçede aynı zamanda bir açık hava lokantasının yer aldığı da (Şekil 17) yine dönemin gazetelerinde yer alan ilanlarda görülmüştür (“Şehir Bahçesi”, 1933, s. 4).

Kemerli girişi ve revaklarıyla Ulus'taki ticari hayatın ve yaratılmak istenen bulvar imgesinin önemli öğelerinden biri olan çarşının (Şekil 18) mimarı Ulus Halî'nin ve Kızılay Genel Müdürlüğü'nün mimarı olan Robert Oerley olarak geçse de (Aslanoğlu, 1992, s. 122; Cengizkan,

10 Dönemin Latin alfabesi transkripsiyon kurallarına uyacak biçimde yazılmış olan makaledeki sözcük yazımları aynen korunmuştur (y.n.).

11 B.A. imzasıyla basılmış olan bu yazının müellifinin, makalelerinde aynı mahlası kullanan, dönemin Hakimiyet-i Milliye muhabiri Burhan Asaf (Belge) olduğu tahmin edilmektedir. Makale kaynakçasında bu biçimde belirtilmiştir (y.n.).

Şekil 14. Tahminen 1930'lu yılların başından Şehir Çarşısı, Şehir Bahçesi ve İstasyon Caddesi.

Kaynak: VEKAM
Kütüphanesi ve Arşivi,
Envanter No: 2723.

Şekil 15. 1934 yılından Bankalar Caddesi, Karpiç Lokantası, Şehir Çarşısı ve Şehir Bahçesi görünümü.

Kaynak: VEKAM
Kütüphanesi ve Arşivi,
Envanter No: 1320.

Şekil 16. 1940'lı yıllarda Şehir Bahçesi'nde vakit geçiren insanlar.

Kaynak: Gürkaş, 2003.

Şekil 17. Şehir Bahçesi – Şehir Tabldotu ilanı.

Kaynak: “Şehir Bahçesi”, 1933, s. 4.

Şekil 18. 1930'ların sonunda Şehir Bahçesi - Çarşısı girişi ve revakları, 1933-1935.

Kaynak: VEKAM Kütüphanesi ve Arşivi, Envanter No: 2059.

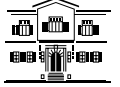
2004, s. 122), bu bilgi yazılı kaynaklardan ve döneme ait gazetelerin koleksiyonlarından doğrulanamamıştır.

Yüzyıl Ortasında Bahçeden Çarşıya Dönüşüm

1930'ların ortalarından itibaren Gazi Orman Çiftliği'nin kamusal kullanıma açılması ve 1943'de Gençlik Parkı'nın açılışı ile birlikte Ankara'da değişmeye başlayan kamusal mekân kullanımı, Millet Bahçesi'nin geleceğini de büyük oranda belirlemiştir. Bu dönemde bahçenin çeperinde yer alan dükkânların yarattığı cazibe alanı ve Ulus'un bir merkezi iş alanına dönüşmesi nedeniyle bahçe ikinci planda kalmış ve yaygın kullanılan bir kamusal mekândan ziyade bir ara-mekâna dönüşmüştür. 1930'ların sonuna doğru Şehir Çarşısı, Atatürk Bulvarı'nın karşı tarafında yer alan Maarif Vekâleti'nin arazisine yapılan tek katlı dükkânlarla büyümüştür. Ancak 1947'deki Maarif Vekâleti yangını sonrasında bu alandaki dükkânların yeni bir çarşı yapılana kadar taşınmaya sevk edilmeleri sonucu, o bölgedeki dükkân sahiplerini mağdur etmemek adına 1956 yılında Şehir Çarşısı, bahçenin önemli bir kısmını kapsayacak biçimde genişletilmiş (Tanyer, 2013, s. 120); böylece bölgedeki rant baskısı altında bahçe hatırı sayılır ölçüde özgünlüğünü yitirmiştir (Cengizkan ve Kılıçkiran,

2009, ss. 11-31) (Şekil 19). Bahçenin adı bu dönemden sonra anılmaz olmuş, alan Şehir Çarşısı olarak belirtilmeye başlanmıştır. 1960'da yanan Maarif Vekâleti'nin yerine inşa edilen Ulus İşhanı ve Çarşısı tamamlandığında ise hak sahiplerinin buraya taşınması sonucu Şehir Çarşısı boşalmış ve tenhalaşmaya başlamıştır.

Alanın mülk sahibi olan Ankara Valiliği'nin rant tesisi kurma yönündeki niyeti ile 1967 yılında açılan mimari proje yarışması, bahçenin son demlerine geldiğini açıkça ortaya koymuştur. *Ulus* gazetesinin “Şehirden Haberler” sütununda 1967 yılı başında yayımlanan bir haberde belediyenin, alana “takriben 40 milyon liraya çıkacak büyük bir çarşı ve işhanı binasının yapılmasına” karar verdiği belirtilmektedir (“Şehirden haberler”, 1967, s. 2). Dönemin Ankara Valisi Celâlettin Coşkun, aynı gazeteye verdiği demeçte, çarşının Ankara'nın merkezinde büyük bir ihtiyaca cevap vereceğini belirtmiştir (“Şehir Çarşısı projesi yarışmaya çıkarılıyor”, 1967, s. 2). Yarışma şartnamesinde, binanın programında yer alması istenen 300 kişilik otopark, yaklaşık 1200 kişilik sinema salonu ve planlanan Ulus Alt Geçidi ile bağlantı birimleri (*Ankara Ulus Meydanı*, 1966, ss.7-9); dönemin değişen mekânsal arayışlarını göstermesi açısından vurgulanmaya değerdir.

Şartnamede ayrıca, zemin katın yüzde 50'sinin meydana artan yaya trafiğini engellemek amacıyla dolaşıma terk edilmesi koşulu da belirtilmiştir.

Yarışma süreci hakkında ayrıntılı bilgiyi dönemin *Mimarlık* dergisinden takip etmek mümkündür. Jüri raporunda belirtildiği üzere, yarışma jürisinin önceliğinin “zemin kotunun boş satırlarla dışarıya açılması” (Mimarlık, 1967, s.15) ve alan çevresindeki yapıların ve anıtların gabari ilişkilerine önem verilmesinin öncelikli seçim kriterleri olarak öne çıkarıldığı görülmektedir. Birincilik ödülü kazanan proje önerisinin (Şekil 20) değerlendirme raporunda, jüri tarafından Cumhuriyet

(İstasyon) Caddesi'nin “kısmen ölü bir yol” olduğunun (Mimarlık, 1967, s. 16) ifade edilmesinin, hem bu yöndeki yaya ve araç trafiğini canlandırmaya yönelik bir öneri olarak gördükleri projenin seçilmesinde önemli bir etken olarak değerlendirilebilir, hem de bir dönemin prestij aksı olan İstasyon Caddesi'nin, değişen kentsel yayılım sonucu sahip olduğu ikincil pozisyonun açık bir dışavurumu olarak görülebilir. Ayrıca, eski Millet Bahçesi'nin izini yaşatır biçimde, birincilik ödülü kazanan proje önerisi de dahil olmak üzere ödül alan önerilerin önemli bir bölümünde açık-kapalı avluların ve terasların mimari bir öge olarak kullanılmış olması da dikkat çekicidir (Şekil 21). Ne var ki jürinin kararı, dönemin mimarlık

ŞEHİR Çarşısı

ULUS MEYDANI BANKALAR CADDESİ

ŞEHİR ÇARŞISI NEREDEDİR ?
Şehir Çarşısı Ulus Meydanı Bankalar Caddesinde Eski Şehir Bahçesi İçerisindedir.

ŞEHİR ÇARŞISI NİÇİN KURULMUŞTUR ?
Ulus Meydanı ve Bankalar Caddesindeki yıkılan Dükkanlara bir çok yenilerin ilavesiyle Sayın Halkımızın bütün ihtiyaçlarını karşılamak için kurulmuştur.

Şehir Çarşısı Östün kalite ve ucuz flatla satış yapan Mağazaların toplandığı yegâne Çarşıdır Mutlaka Görünüz.

Çarşının Ulus Meydanının güney kısmında yer alan firmalar

1. MAVİ TUNA Kuru Baharat Tel : 14790	2. ENDEB Kumbara Mağazası	3. T BENK Tulufo ve Parfümeri	4. ŞEHİR BEBERİ Briket Berberi	5. AKMAN Pafta Bakkalı Tel : 11901	6. MESUR KUMELİ İpekçiler Tel : 12209	7. İL RIZA GÖZLÜRCÜ Giyim ve Saat Tel : 12042	8. AYLA Lüks Tulufo Tel : 11000	9. KEÇİLİ Saat Parfümeri Mağazası Tel : 12471	10. ERGİ Lüks Tulufo Tel : 11011	11/12. BERKALP Kitap - Kırtasiye Tel : 12781	13. PAPATYA Tulufo ve Kozmetik Tel : 11094	14. YILDIZ Kırtasiye Evi Tel : 12087	15. İPEKİSİ - YÜNEŞ Parfüm Mağazası Tel : 12140	16. MUSTAFA CUMTEPE Tümar Terzi Tel : 11044	17. YASAR KOTAY Tümar Terzi Tel : 12228	18/19. ZENNİT - MOVAİDİ Mücevherat Tel : 12218	20. ESAY FİŞEK Tümar Terzi Tel : 11200	21. KAVARLI İbrakim Tel : 14228	22. NURETTİN ERKİ	23. AKALIN Kumaş Mağazası At. Tümar Akalın	24. YENİ HALI PAZARI Hali Mağazası	25/26. FARBETTİN YAKAR Mobilye Bahçesi Tel : 12712	28. CEMAL KARAGÖZ Lüks Bahçe ve MİLLİ Piyango Çiftliği Tel : 12011	29. ÖZEL Kumbara Mağazası Tel : 11001	30. REZVAN Tümar ve Mağazası Evi Tel : 14320	31. HASAN BANCİ Miyane Meydanı İpek Yeri	32. NUMAN KURBAN NO-081 Tulufo Tel : 12044	33. LURUS DÜĞME Düğme ve Tulufo	34. İZZET Lüks Tulufo Tel : 12042	35. DEKA Tulufo ve Giyim Mağazası Tel : 14200	36. HURKUN Kumbara ve Briket Çiftliği Tel : 12021	37. OSMAN KARAYOĞAN Kumaş ve Briket Berberi Tel : 14250	38. ÇENE LTD. İhtifazlı Dükkanlar Tel : 11129	39. İ. ELLER Giyim ve Tulufo Tel : 12014	40. YILDIZ Lüks Tulufo ve Briket Tel : 12081	41. E. TAMER Düğme Evi	42. MEVSİM Çiğdem İpek - Briket - Çiğdem Tel : 12241
---	------------------------------	----------------------------------	-----------------------------------	--	---	---	---------------------------------------	---	--	--	--	--	---	---	---	--	--	---------------------------------------	-------------------	--	---------------------------------------	--	---	---	--	---	--	------------------------------------	---	---	---	---	---	--	--	---------------------------	---

Şekil 19. Genişletilmiş Ulus Şehir Çarşısı'nın açılış ilanı, 1954.

Kaynak: VEKAM Kütüphanesi ve Arşivi, Envanter No: A003.

18 etâânın maketi — Ankara Valiliği tarafından yapılacak Ulus İşhanı için açılan proje yarışmasına yerli ve yabancı 63 yüksek mühendis ve mimar katılmıştır. Jüri iş hanı için Semra ve Orhan Dikel'in hazırladıkları yukarıdaki projeyi kabul etmiştir.

Hava Harpokulu

(Başarık Sayfa 1 de)
İzmir'den örenle İstanbul'a getirilecek olan Hava Harp Okulu öğrencileri, okul konutları, hava Tuşngenerali Cemal Zeren ile birlikte uçaklarına Yeşilköy Askeri hava alanına saat 14 de inmektedir ve burada İstanbul Halka, Vahi, Beşlediye, Başkani Kumandanlar, İstanbul ve Teledik Üniversite ile askeri okullar temsilcileri, birlikte tarafından karşılanacak, başta bando bulunan kara, deniz, hava ve jandarma kuvvetlerine ait bir

şu görüldü ve 1 Ekim tarihinde «Hava Harp Okulu Eskişehir'de açıldı. Eğitim ve öğretim süresi iki yıl olarak tesbit edilen Okul, 1963 yılında ilk mezunlarını verdi ve müteakip yıllarda Türk Hava Kuvvetlerine muvazaf hava subayı yetiştiren bir kaynak durumuna geçti.

1964 yılına kadar Eskişehir'de bulunan Hava Harp Okulu, meteorolojik ve bazı zaruri şartlardan Eylül 1964 de İzmir'e inifal etmiş ve bugüne kadar iz

Ulus'a yapılacak işhanının projesi belli oldu

Ulus'ta, Şehir Çarşısı yerinde 40 milyon lira sarfiyatla yapılacak olan büyük iş hanı için açılan proje yarışması sonuçlanmıştır.

Yapımına 1966 yılı mart ayında başlanacak olan İşhanı ile ilgili olarak Ankara Valisi Celâlettin Coşkun dün şu açıklamaı yaptı:

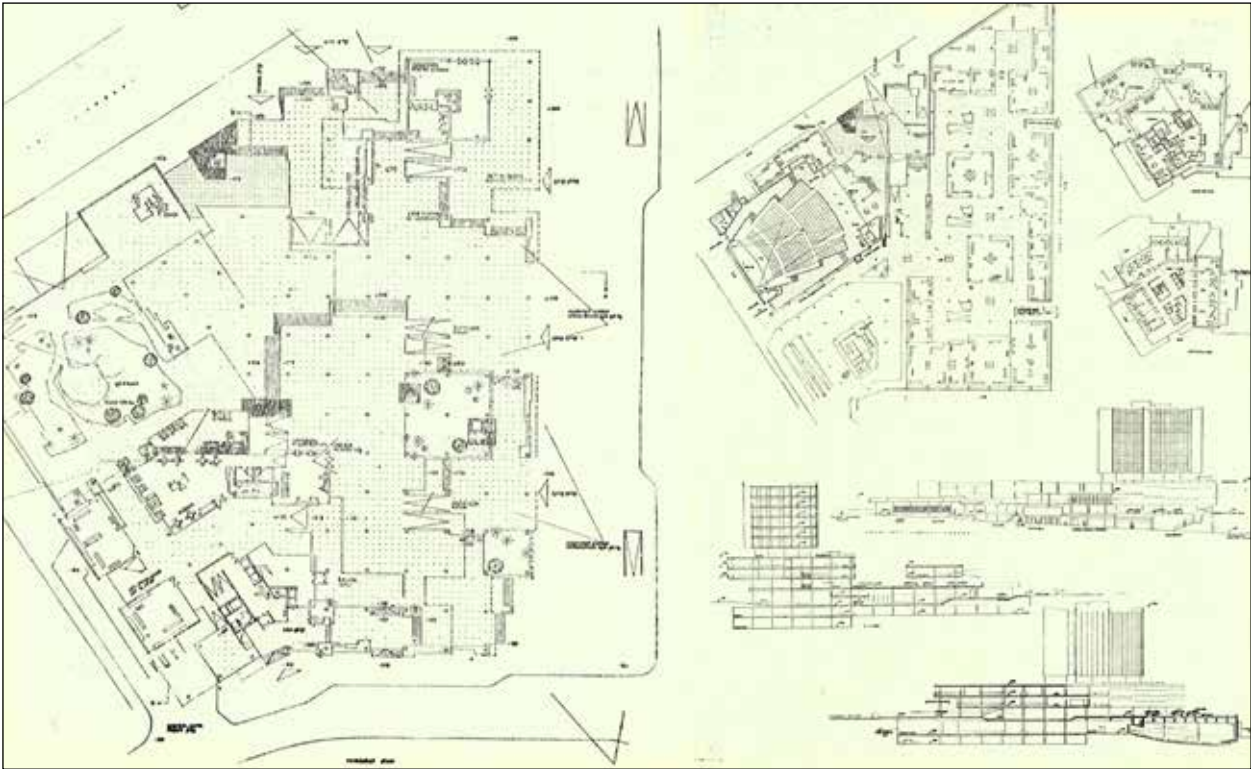
«Ankara şehrinin, şimdiki ve gelecekteki ihtiyacını karşılamak üzere Ulus'ta Şehir Çarşısında yaptıracağımız büyük iş hanı için açılan proje yarışmasından sonra, yapılacak tesisin maki hazırlanması bulunmaktadır.

Çarşı sanat galerisi, sinema, jayyon lokantası ve biletlerle arzı 220 otomobil için olacak olan iki katlı garaj ihtiva eden binanın maketini önümüzdeki günlerde Ulus'ta inşaat yapılacak Şehir Çarşısı içinde tehir edeceğiz.

Önümüzdeki mart ayından itibaren inşasına başlanacak olan 10 katlı büyük işhanı büro, lokanta ve diğer yerleri içermek için şimdiden bir müzacaat edenler olmaktadır. Maketin tehirine başladığımızda icabında kapora almak suretiyle talep sahiplerinin isteklerini yerine getirmeye çalışacağız.»

Şekil 20. Şehir Çarşısı proje yarışması sonucu haberi.

Kaynak: «Ulus'a yapılacak işhanının projesi belli oldu», 1967, s.7.

Şekil 21. Ankara Ulus Meydanı Çarşı ve Büro Binası Proje Yarışması'nda Birincilik Ödülü kazanan Semra Dikel - Orhan Dikel önerisinin mimari çizimleri.

Kaynak: Mimarlık, 1967, ss. 16-17.

yayınlarında çok da olumlu bir biçimde karşılanmamış, özellikle yarışma süreci ve kolokyum ayrıntılı biçimde eleştirilmiştir. Erol Kulaksızoğlu, *Mimarlık*'ın yarışma jüri raporunun da yayımlandığı nüshasında, özellikle yarışmacı mimarların yanlış ve eksik bilgilendirilmesi, birinci seçilen projedeki sinema hacminin, yapının özellikle Cumhuriyet Caddesi'ne bakan cephesinde yarattığı uyumsuzluk ve kolokyum sürecinin işletilmesi konusunda dikkate değer eleştirilerde bulunmuş, makalesinin başlangıcında bu durumu: "Ankara Ulus Meydanı Çarşı ve Büro Binası Yarışması, hazırlığından kolokyumuna kadar bütün safhalarıyla, mimarî yarışma müesseseminin içine düşmüş olduğu endişe verici durumu, tipik bir örnek halinde tamamen yansıtmaktadır." (Kulaksızoğlu, 1967, s. 34) satırlarıyla belirtmiştir.

Yarışma jürisinin kararı, aynı yılın Temmuz ayı içerisinde gazetelerde fotoğraflı bir haberle ilan edilmiş ve birincilik ödülü kazanan Semra Dikel-Orhan Dikel ikilisine ait projenin maketi Şehir Çarşısı'nda sergilenmiştir. 1968 yılında yapılmış olan yerel seçimden ötürü proje bir süre sürüncemede kalmış olsa da nihayetinde yapının inşaatı için 1969 yılında bahçe ve çeperindeki dükkânlar tümüyle kaldırılarak alan boşaltılmıştır (Dinçer, 2014, s. 59). Çarşı ve işhanı, Mustafa Kemal Atatürk'ün doğumunun yüzüncü yılını belirtmek için verilen "100. Yıl Çarşısı ve İşhanı" adı ile 1981'de kullanıma açılmıştır (Akgün, 1996, s. 169).

Zemin ile kurduğu ilişkisi, İstasyon yönüne yönelimli terasları, iç avluları ve parçalı kütle yapısıyla öncülleriyle güçlü bir bağlantı kuran yapı bloğunun (Acar, 2012, s. 3) güncel durumunda bu özelliklerini okumak olanaksız hale gelmiştir. Gerek cephelerinin reklam panoları, tabelalar ve projede yer almayan malzemeler ile kaplanmış olması, gerek çarşı iç mekânının ve zemin kotunun, projeye aykırı bölünmeler ile tarifsiz kılınmış olması, mimari proje yarışmasına çıkılırken belirtilmiş olan bütün sorunların

mevcut durumda da aynen devam etmekte olduğunu göstermektedir.

Sonuç: Yeniden Millet Bahçesi ve Güncel Durum

Geç Osmanlı döneminde kentlerin mekânsal dönüşümü sürecinde ortaya çıkan kamusal yeşil alanları tanımlayan ve Cumhuriyet döneminde de 1950'li yıllara kadar kent merkezlerinde yer alan, nispeten büyük ölçekli yeşil alanları tanımlamak için kullanılan Millet Bahçesi terimi, yüzyılın ikinci yarısında ağırlıklı olarak konum tarifi için veya cadde-sokak-durak adı olarak ikincil öneme haiz bir kullanıma sahip olmuştur. Ankara özelinde Millet Bahçesi adının 1981'de, 100. Yıl Çarşısı'nın hizmete alınması ile birlikte tamamen kullanımdan kalktığını söylemek mümkündür.

24 Haziran 2018 tarihinde gerçekleşen Cumhurbaşkanlığı ve Milletvekili Genel Seçimi'nin propaganda sürecinde ise, seçime katılan partilerin vaatleri ve beyannamelerinin ilanları ile birlikte, Millet Bahçesi kavramının yeni bir boyut kazandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin 2018 Seçim Beyannamesi'nde (2018) "Ek: Önemli Kalkınma Projelerimiz" başlığı ve "Millet Bahçeleri Projesi" alt başlığı ile yapılan tanıtımda İstanbul Atatürk Havalimanı'nın kapatılmasından sonra alanın Millet Bahçesi'ne dönüştürüleceği; ayrıca İstanbul'un başka noktalarında ve Eskişehir, Bursa Trabzon, Gaziantep, Adana ve Mersin gibi illerde de kent parkları ve millet bahçeleri hazırlanacağı belirtilmiştir (s. 350). Burada "Millet Bahçesi" kavramı özelinde, türdeş olan park, mesire yeri gibi tipolojilerden nasıl ayrıştırıldığı hakkında bir bilgi verilmemiştir. Bu bağlamda Millet Bahçesi'nin özgün bir tipoloji olarak tariflenmesi, seçimden aylar sonra gerçekleşebilecektir.¹² Ne var ki "Millet Bahçesi", seçim beyannamesinde ön plana çıkarılmamasına karşın, seçim sürecinde üzerinde en çok konuşulan ve en fazla önem verilen vaatlerden biri olacaktır.¹³

12 1 Mart 2019'da Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren yönetmelik uyarınca, Millet Bahçesi şu şekilde tanımlanmıştır:

"4. Madde, 1. Fırka, vvvv. Bendi: Millet bahçeleri: Halkı doğa ile buluşturan, rekreatif gereksinimleri karşılayan, afet anında kentin toplanma alanları olarak da kullanılabilir, yer seçimi, alan büyüklüğü, fonksiyonları ve tasarımı gibi hususların Bakanlıkça hazırlanarak yürürlüğe konulacak Millet Bahçeleri Rehberinde belirlendiği büyük yeşil alanlar". Kaynak: "Planlı Alanlar Tip İmar Yönetmeliği'nde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik", 2019.

13 Seçim sonrasında yapılan açıklamalar ve icraatlar, Millet Bahçesi vaadinin birçok şehirdeki somut izdüşümlerini göstermektedir. Ankara özelinde ise eski Hipodrom alanında yer alan Atatürk Kültür Merkezi yerleşkesinin Millet Bahçesi'ne dönüştürüleceğine ("Ankara'ya yapılacak olan Millet Bahçesi Başkent'in çehresini değiştirecek", 2018), ayrıca Gölbaşı Eymir Gölü yakınında da ikinci bir Millet Bahçesi inşa edileceğine yönelik vaatler kamuoyunda tartışılmaktadır ("Gölbaşı Millet Bahçesi'nin Kentsel Tasarım Projesi Hazır", 2018). Son olarak Ankara İmrahor Vadisi'nde yapımı planlanan ve Toplu Konut İdaresi Başkanlığı tarafından 18 Şubat 2019 tarihinde ihaleye çıkarılan İmrahor Vadisi Millet Bahçesi projesinin 193 bin metrekarelik bir alana inşa edileceği ve yapımının 17 ayda tamamlanacağı belirtilmiştir ("İmrahor Vadisi Millet Bahçesi'nde İlk Adım Atıldı", 2019).

Öte yandan, son on yıldır Ankara Büyükşehir Belediyesi'nin aralıklarla gündeme getirdiği Ulus Meydanı'nda ve çevresinde yapılacak yenileme çalışmalarında son aylarda yeni bir aşamaya girilmiştir. Belediye tarafından tanıtılan yeni projede Ulus Meydanı'nın tamamen yayalaştırılması ve transit trafiğin doğu-batı ve kuzey-güney eksenlerinde iki ana tünel ve bunları birbirlerine bağlayan bağlantı tünelleri vasıtasıyla aktarılması düşünülmektedir. Proje kapsamında, Ulus Meydanı ve çevresindeki birçok büro ve çarşı yapısı gibi, Millet Bahçesi'nin alanına inşa edilmiş olan 100. Yıl Çarşısı'nın da yıkılması ve alanının kamusal meydan kullanımına katılması öngörülmektedir ("Başkent'in tarih beşiği Ulus böyle olacak, t.y., ss. 4-9).

Sonuç olarak, Ankara'nın kentleşme sürecinde bir dönem önemli bir rol üstlenmiş olan ve kolektif hafızada önemli bir iz bırakan Millet Bahçesi gibi bir kamusal mekânın, hafızalardan bile kaybolmaya başladığı bir dönemde, böylesine bir biçimde yeniden gündeme gelmesinin ironik ve düşündürücü olduğu söylenebilir. Bu durumda, Ankara kentinde bir dönem önemli bir nirengi noktası olmuş olan Ulus'taki Millet Bahçesi'ni, bir örnek olarak anımsamak ve incelemek, güncelde deneyimlemekte olduğumuz "Millet Bahçesi" olgusunu, bir seçim vaadinden öte nasıl algılayabileceğimize dair yol gösterici bir eylem olacaktır.

Kaynakça

- Acar, Y. (2012). Ankara, 100. Yıl Çarşısı. *Docomomo Türkiye çalışma grubu poster sunuşları: Türkiye mimarlığında modernizmin yerel açılımları VIII | 2012 Kocaeli* içinde (s. 3). 14 Mart 2019 tarihinde <http://www.docomomo-tr.org/etkinlikler/poster-sunuslari/turkiye-mimarliginda-modernizmin-yerel-acilimlari-2012> adresinden erişildi.
- Akgün, N. (1996). *Burası Ankara*. Ankara: Ankara Kulübü Derneği.
- Aktüre, S. (1979). *19. yüzyılın sonunda Anadolu kenti mekânsal yapı çözümlemesi*. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi.
- Aktüre, S. (1985). Osmanlı devletinde taşra kentlerindeki değişimler. M. Belge, F. Aral (Yay. Haz.). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* (Cilt 4) içinde (ss. 891-904). İstanbul: İletişim.
- Altan-Ergut, E. (1999). *Making a national architecture: Architecture and the nation-state in Early Republican Turkey*. Yayımlanmamış doktora tezi, State University of New York at Binghamton, New York.
- Altan-Ergut, E. (2005). Ankara "Bankalar Caddesi" ve ötesi. *TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi Bülten*, 31, 28-29.
- Ankara Ulus Meydanı çarşısı ve büro binası proje müsabakası şartnamesi*. (1966). Ankara: Doğuş Matbaacılık Ltd. Şti.
- Ankara Ulus Meydanı çarşısı ve büro binası proje yarışması. (1967). *Mimarlık*, 1967(7), 15-25.
- Ankara Valiliğinden (1931, 10 Temmuz). [ilan]. *Hakimiyet-i Milliye*, 3585, s.6.
- Ankara Vilayetinden (1931, 7 Nisan). [ilan]. *Hakimiyet-i Milliye*, 3495, s.3.
- Ankara'ya yapılacak olan Millet Bahçesi Başkent'in çehresini değiştirecek (2018, 10 Haziran). [haber]. *TRT Haber*. <https://www.trthaber.com/haber/turkiye/ankaraya-yapilacak-olan-millet-bahcesi-baskentin-imagini-degistirecek-369393.html> adresinden erişildi.
- Aslanoğlu, İ. N. (1992). 1923-1950 yılları arasında Ankara'da çalışan yabancı mimarlar. N. Şahin (Ed.) *Ankara konuşmaları* içinde (ss. 118-127). Ankara: TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi.
- Atay, F. R. (2009). *Çankaya: Atatürk'ün doğumundan ölümüne kadar*. İstanbul: Pozitif Yayıncılık.
- Avcı, Y. (2017). *Osmanlı hükümet konakları: Tanzimat döneminde kent mekânında devletin erki ve temsili*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Aydın, S., Emiroğlu, K., Türkoğlu, Ö. ve Özsoy, E. D. (2005). *Küçük Asya'nın bin yüzü: Ankara*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Ayhan-Koçyiğit, E. S. (2018). *A tale of Ulus Square: A critical assessment of continuity, transformation and change in a historic public open space in Ankara*. Yayımlanmamış doktora tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Bankalar Caddesi ve İstasyon Caddesi'nin keştiği köşe* [fotoğraf]. (1924). Ankara Fotoğraf, Kartpostal ve Gravür Koleksiyonu (0923), Koç Üniversitesi Vehbi Koç Ankara Araştırmaları ve Uygulama ve Araştırma Merkezi (VEKAM), Ankara.
- Bankalar Caddesi ve Maarif Vekaleti* [fotoğraf]. (t.y.). Ankara Fotoğraf, Kartpostal ve Gravür Koleksiyonu (1312), Koç Üniversitesi Vehbi Koç Ankara Araştırmaları ve Uygulama ve Araştırma Merkezi (VEKAM), Ankara.
- Başkent'in tarih beşiği Ulus böyle olacak (t.y.). [haber]. *Ankara Büyükşehir Belediyesi ve İlçe Belediyeleri Hakkında Bilgilendirme Yayın Organı*, 5, ss. 4-9. 10 Mart 2019 tarihinde https://www.ankara.bel.tr/files/3315/3873/1499/5._say_BLTN.pdf adresinden erişildi.
- Bayraktar, N. (2013). Tarihe eş zamanlı tanıklık: Ulus ve Kızılay meydanlarının değişim süreci. *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 20-35.
- Belediye Bahçesi (1929, 18 Ocak) [haber]. *Hakimiyet-i Milliye*, 2705, s.3.

- Belge, B. A. (1929, 10 Eylül) [makale]. Şehirde, imarın kazması. *Hakimiyet-i Milliye*, 2933, s.2.
- Cengizkan, A. (2004). *Ankara'nın ilk planı: 1924-25 Lörcher Planı*. Ankara: Ankara Enstitüsü Vakfı.
- Cengizkan, A. ve Kılıçkıran, D. (Ed.) (2009). *Yer'in sesi: Ulus İşhanı'nın söyledikleri*. Ankara: Arkadaş.
- Cengizkan, A. ve Cengizkan, N. M. (Ed.) (2019). *Bir şehir kurmak*. Ankara: Koç Üniversitesi VEKAM.
- Christensen, P. H. (2017). *Germany and the Ottoman railways: Art, empire and infrastructure*. New Haven: Yale University Press.
- Cumhurbaşkanlığı seçimi ve genel seçimler seçim beyannamesi. (2018). Ankara: Adalet ve Kalkınma Partisi. https://www.trthaber.com/pdf/Beyanname23Mays18_icSayfalar.pdf adresinden erişildi.
- Çelik, F. (2018). Geç Osmanlı dönemi kentsel mekânda batılılaşma etkileri: Konya Millet Bahçesi. *SUTAD*, 44, 331-350.
- Çelik, Z. (1998). *19. yüzyılda Osmanlı başkenti, değişen İstanbul*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Çetin, S. (2012). Geç Osmanlı'dan Erken Cumhuriyete İç Batı Anadolu'da kentsel yapının değişimi: Manisa, Afyon, Burdur ve Isparta kentleri üzerine karşılaştırmalı bir inceleme (1). *Middle East Technical University Journal of the Faculty of Architecture*, 29(2), 89-126.
- Dağdelen, İ. (Yay. haz.). (2017). Pera-Galata paftası [fotoğraf]. *Alman mavileri, 1913-1914: 1. Dünya Savaşı öncesi İstanbul haritaları (2. baskı)* içinde (s. 517). İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş.
- Denel, S. (2000). 19. yüzyılda Ankara'nın kentsel formu ve konut dokusundaki farklılaşmalar. Yavuz, A. T. (ed.). *Tarih içinde Ankara* (2. baskı) içinde (ss. 129-152). Ankara: TBMM Basımevi.
- Dinçer, G. (2014). Ulus'tan Samanpazarı'na Anafartalar Caddesi'nin öyküsü. *İdeal Kent*, 11, 36-60. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/465461> adresinden erişildi.
- Emiroğlu, K. (çev.) (1995). *Ankara Vilayet salnamesi 1325(1907)*. Ankara: Ankara Enstitüsü Vakfı.
- Eyice, S. (1971). Ankara'nın eski bir resmi: tarihi vesika olarak resimler - Ankara'dan bahseden seyyahlar - eski bir Ankara resmi. *Atatürk Konferansları: Türk Tarih Kurumu Yıllık Konferansları c.4*, içinde (ss.61-124). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Gölbasi Millet Bahçesi'nin kentsel tasarım projesi hazır. (2018, 9 Kasım). [haber]. *Hürriyet*. <http://www.hurriyet.com.tr/yerel-haberler/ankara/golbasi-millet-bahcesinin-kentsel-tasarim-projesi-hazir-41013687> adresinden erişildi.
- Günel, G. ve Kılıcı, A. (2015). Ankara şehri 1924 haritası: Eski bir haritada Ankara'yı tanımak. *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 78-104.
- Gürkaş, T. (2003). *Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde kamusal yeşil alanın doğuşu*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Gürkaş, T. (2009). Bir mimarlık tarihi alanı olarak Türkiye'de peyzaj mimarlığı tarihi ve peyzaj mimarlığı-devlet ideolojisi ilişkisi. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 7(13), 171-190.
- Halbwachs, M. (2018). *Kolektif bellek* (Çev. Zuhul Karagöz). İstanbul: Pinhan.
- İmrahor Vadisi Millet Bahçesi'nde ilk adım atıldı. (2019, 19 Şubat). [haber]. *TRT Haber*. tarihinde <https://www.trthaber.com/haber/turkiye/imrahor-vadisi-millet-bahcesinde-ilk-adim-atildi-405580.html> adresinden erişildi.
- Hüseyin, K. (1999). *Mukaddes Ankara'dan mektuplar* (Çev. C. N. S., Sılan). İstanbul: Yenigün haber ajansı.
- Kavas, U. (2014). Ankara'nın Memleket Bahçesi ve Kahvesi [fotoğraf]. (1880-1900). *Yıldız Albümleri'nde Ankara fotoğrafları* içinde (ss. 166-167). Ankara: T.C. Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü.
- Kaynar, İ. S. (2017). Ankara's economic change and transition from a city to the capital. İ Şiriner, Ş. A. Koç ve H. Yıldız (Ed.), *Current Debates in Economics and Econometrics, Volume 2* içinde (ss. 179-200). London & İstanbul: IJOPEC Publication.
- Kezer, Z. (2015). *Building modern Turkey: State, society and ideologies in the early republic (Culture, politics and the built environment)*. PA: University of Pittsburgh Press.
- Kulaksızoğlu, M. E. (1967). Ankara Ulus Meydanı çarşısı ve büro binası yarışması kolokiyumu: Sual soran bir tek kişi kolokiyuma katılan jüri bir tek kişi. *Mimarlık*, 1967(7), 34-35.
- Memlük, Y. (2017). Osmanlı modernleşmesi ile ortaya çıkan bir kentsel mekân olarak Millet Bahçeleri. *Türkiye Sağlıklı Kentler Birliği*. <http://www.skb.gov.tr/osmanli-modernlesmesi-ile-ortaya-cikan-bir-kentsel-mek-an-olarak-millet-bahceleri-s25212k/> adresinden erişildi.
- Maliye bahçesi, Mermerden bir heykel yapıyor (1929, 2 Mayıs). [haber]. *Hakimiyet-i Milliye*, 2806, s. 3.
- Millet Bahçesi (1930, Mart 11). [haber]. *Hakimiyet-i Milliye*, 3111, s. 2.
- Ortaylı, İ. (1992). 19. yüzyılda Ankara'da yaşam. Şahin, N. (Ed.), *Ankara konuşmaları* içinde (ss. 84-95). Ankara: TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi.
- Özcan, K. (2006). Tanzimat'ın kent reformları: Türk imar sisteminin kuruluş sürecinde erken planlama deneyimleri. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, VII(2), 149-180.
- Özkan, T. (2014). *Ankara şehrengizi*. Ankara: Alter.
- Pamuk, Ş. (1994). *Osmanlı ekonomisinde bağımlılık ve büyüme (1820-1913)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Planlı Alanlar Tıp İmar Yönetmeliği'nde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik. (2019, Mart 1). T.C. Cumhurbaşkanlığı Resmi Gazete. <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/03/20190301-1.htm> adresinden erişildi.
- Şehir Bahçesi (1933, 08 Nisan). [ilan]. *Hakimiyet-i Milliye, Hilaliahmer Özel Sayısı*, s.4.
- Şehir Çarşısı projesi yarışmaya çıkarılıyor (1967, 12 Ocak) [haber]. *Ulus*, 15566, s.2.
- Şehirden haberler (1967, 2 Ocak). [haber]. *Ulus*, 15556, s.2.
- Şimşir, B. N. (2008). *Ankara... Ankara... Bir başkent'in doğuşu* (Genişletilmiş 2. Basım). Ankara: Bilgi Kitabevi.
- Tankut, G. (1993). *Bir başkent'in imarı: Ankara (1929-1939)*. İstanbul: Anahtar Kitaplar.
- Tanyer, T. (2013). Ankara kitabevlerine dair... *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 113-129.
- Tekeli, İ. (2009). *Modernizm, modernite ve Türkiye'de kent planlama tarihi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tekin, L. (2004). *Unutma bahçesi*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Tonga, N. (2014). Cumhuriyet Ankara'sının devraldığı edebî miras: Cumhuriyet Dönemi'ne kadar Ankara'daki edebiyat hayatı ve edebiyat mahfilleri. *Ankara Araştırmaları Dergisi* 2(2), 184-202.
- Tuğluca, M. (2003). *Ankara: Vilayetin Resmi Gazetesi (1870-1921)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara
- Uludağ, Z. (2010). Mimarlık tarih yazımına eleştirel bakış: Cumhuriyetin modern kent peyzajını okumak. E. Altan-Ergut ve B. İmamoğlu (Ed.), *Cumhuriyet'in mekânları zamanları insanları* içinde (ss.153-167). Ankara: Dipnot.
- Ulus'a yapılacak işhanınının projesi belli oldu (1967, 21 Temmuz). [haber]. *Ulus*, 15750, s. 6.
- Ulus Meydanı ve civarı* [fotoğraf]. (1901-1905). Ankara Fotoğraf, Kartpostal ve Gravür Koleksiyonu (0113.01, 0113.02), Koç Üniversitesi Vehbi Koç Ankara Araştırmaları ve Uygulama ve Araştırma Merkezi (VEKAM), Ankara.
- Ulus Meydanı'nda yol yapım çalışması* [fotoğraf]. (1925). Ankara Fotoğraf, Kartpostal ve Gravür Koleksiyonu (0010), Vehbi Koç Ankara Araştırmaları ve Uygulama ve Araştırma Merkezi (VEKAM), Ankara.
- Ulus Meydanı'ndan Bankalar Caddesi'ne bakış* [fotoğraf]. (t.y.). Ankara Fotoğraf, Kartpostal ve Gravür Koleksiyonu (2723), Koç Üniversitesi Vehbi Koç Ankara Araştırmaları ve Uygulama ve Araştırma Merkezi (VEKAM), Ankara.
- Ulus Meydanı'ndan Bankalar Caddesi'ne bakış* [fotoğraf]. (1934). Ankara Fotoğraf, Kartpostal ve Gravür Koleksiyonu (1320), Koç Üniversitesi Vehbi Koç Ankara Araştırmaları ve Uygulama ve Araştırma Merkezi (VEKAM), Ankara.
- Ulus Şehir Çarşısı* [fotoğraf]. (1933-1935). Ankara Fotoğraf, Kartpostal ve Gravür Koleksiyonu (2059), Koç Üniversitesi Vehbi Koç Ankara Araştırmaları ve Uygulama ve Araştırma Merkezi (VEKAM), Ankara.
- Ulus Şehir Çarşısı'nın açılış ilanı* [fotoğraf]. (1954). Ankara Fotoğraf, Kartpostal ve Gravür Koleksiyonu (A003), Koç Üniversitesi Vehbi Koç Ankara Araştırmaları ve Uygulama ve Araştırma Merkezi (VEKAM), Ankara.
- Vilayetin yeni yapacağı dükânlar (1931). [haber]. *Hakimiyet-i Milliye*, 3577, s.4.
- Weinberg, J. (1928). *Taşhan* [fotoğraf]. Ankara Fotoğraf, Kartpostal ve Gravür Koleksiyonu (0768), Koç Üniversitesi Vehbi Koç Ankara Araştırmaları ve Uygulama ve Araştırma Merkezi (VEKAM), Ankara.
- Yeni Gün'ün teşebbüsüyle Ankara'da Büyük Millet Meclisi önünde rekzi mükerrem zafer âbidesi için icra edilecek müsabaka hakkında ba'zı izahat = Notice sur le concours le monument a eriger a Angora par l'initiative du journal Yeni Gune en commemoration de la Victoire Nationale* (1924). İstanbul: Ahmet İhsan ve Ortakları Matbaası.
- Yenişehirlioğlu, F. ve Çerçioğlu-Yücel, G. (Yay. Haz.). (2018). *Tarihi dokumak: Bir kentin gizemi*, sof. Ankara: Koç Üniversitesi VEKAM.
- Yerasimos, S. (1996). Tanzimat'ın kent reformları üzerine. Dumont, P. ve Georgeon, F. (Ed.), *Modernleşme sürecinde Osmanlı kentleri* içinde (ss. 1-18). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Yollar ve meydanlar [haber]. (1929, 7 Eylül). *Hakimiyet-i Milliye*, 2930, s. 4.
- Zafer Anıtı inşaatı* [fotoğraf]. (1927). Ankara Fotoğraf, Kartpostal ve Gravür Koleksiyonu (0114), Koç Üniversitesi Vehbi Koç Ankara Araştırmaları ve Uygulama ve Araştırma Merkezi (VEKAM), Ankara.
- Ziraat Mektebi (1312(1895), 08 Nisan). [haber]. *Ankara Vilayet Gazetesi*, s.1.